

YİRMİ SEKİZ ÇELEBİ MEHMET EFENDİ'NİN FRANSA SEFARETNÂMESİ

(1132-33 H./1720-21 M.)

Dr. HÜNER TUNCER

Padişah III. Ahmet zamanında, Fransa Devleti ile olan ilişkileri daha da geliştirmek amacıyla, Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi, Fransa'ya "fevkalâde elçi" olarak gönderilmişti. Yirmisekizinci Yeniçeri Ortasından yetmişen Mehmet Efendi, bir müddet Çorbacılık ve Muhzır ağalığı görevlerinde bulunduktan sonra Yeniçeri Efendisi, Darphane Nâzırı ve Üçüncü Defterdar olmuş; Pasarofça Antlaşmasını yapan Osmanlı heyetinde ikinci murahhas sıfatıyla bulunmuştu¹.

Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin, çok yetkili ve Osmanlılığı yabancı ülkelerde başarıyla temsil edecek yeteneklere sahip olması nedeniyle, Fransa'ya elçi olarak atanmasına karar verilmişti². Mehmet Çelebi, oğlu Sait Efendi'yi de yanında Divan Efendisi olarak Fransa'ya götürmüştü.

Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi, Fransa'da gördüğü yenilikleri ve bu ülkeye ilişkin gözlemlerini sefaretnâmesinde büyük bir ustalık ve canlılıkla anlatmasını bilmiş ve onun bu başarısı sayesinde, İstanbul'da birçok yeni hareket başlamıştı. Mehmet Efendi'nin, oğlu Sait Paşa ile Fransa'dan dönüşünde, İbrahim Müteferrika ile beraber, Osmanlı Devletinde matbaacılığın kurulmasında çok büyük bir rolü olmuştu.

Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi, 1145 (1733) yılında Kıbrıs'ta Lefkoşa'da ölmüştü³.

Osmanlı sefaretnâmeleri arasında en çok üzerinde durulmuş olanı ve ülke hayatında yapmış olduğu önemli etkiler itibariyle de, en verimli olanı Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefaretnâmesidir.

¹ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, yayımlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, s. 54-55.

² *Tarih-i Râsîd*, c. V, İstanbul 1282, s. 213.

³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. III, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1975, s. 158.

Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin ve elçilik heyetinin, Paris'e varncaya değin geçtikleri yollar ve gördükleri yerlerin, başlarından geçen olayların, Paris'te karşılaşma törenlerinin ve Mehmet Efendi'nin Fransa Kralı'na nâme-i hümayunu sunma töreninin, Paris'te görülen güzel yerlerin ve tanık olunan yeniliklerin tüm ayrıntılarıyla ve büyük bir canlılıkla anlatıldığı Fransa Sefaretnâmesi, bugünkü dilimize çevrilerek, aynen, aşağıda sunulmuştur:

“Bin yüz otuz iki yılı zilhicce'nin dördüncü isneyn günü (7 Ekim 1720 Pazartesi) İstanbul'dan gemiye binildi. Bin yüz otuz üç yılı muharrem ayının yirminci Cuma günü (21 Kasım 1720) sabahın erken saatinde Tulon (Toulon) denilen şehre girerek, Lazarto limanında gemimiz demir attı. Onbir pâre top atarak, şehri selâmladık. Tulon şehri de bir çayırılık yerde top atarak bizi selâmladı ve şenlikler yapıldı. Sandalla gemimize bir kaptan gelerek, bize “hoş geldiniz” dedi ve günlerdir bizleri beklediklerini söyledi. Bize, ülkelerinde sarı humma hastalığı görüldüğü için, birkaç zaman kalyondan (savaş gemisi) dışarı çıkmamamızı salık verdi. Marsilya'da bu hastalıktan seksen bin kişinin öldüğünü, keza Pruvans (Provence) eyaletinde de hastalığın görüldüğünü söylediler. Tulon şehri de bu eyalete bağlı olduğu için, hastalık gelenlere de geçmesin diye, eyalete gelen kimselere 20-30 ve bazan da 40 gün geçmedikçe yaklaşılmaz ve bunlar hiç kimseyle temas ettirilmezlermiş. Buna “karantina” diyorlar. Bu nedenle, bizi karşılamaya gelenler kalyonumuza çıkmayıp, bizimle sandaldan konuştular ve özür dilediler. Yalnız kalyonumuza etler, sebzeler, meyveler ve şekerlemeler yolladılar. Ertesi günü, yetkili bir kişi sandal ile kalyonun kenarına gelerek, bizi törenle karşılamak için geç kaldığını, fırtına nedeniyle Cuma sabahı gelemediğini bildirdi ve affını istedi. Kentin kenarında Kralın yazlık köşkünün bizim için hazırlandığını, her türlü mühimmat ve mefruşatın (savaş gereçleri ve eşyalar) sipariş olunduğunu ve her şeyin hazırlandığını söyledi. Kralın yaldızlı sandallarına binerek, kente gittik. İşkelye çıktığımızda, oranın kaptanları halka halinde bizi karşılayıp tezahürat yaptılar. İki at hazırlamış olduklarından, atlardan birine ben, diğerine de oğlum binerek, bize hazırlanmış olan Kral bahçesine geldik. İki taraflı askerler bizi selâmladılar. Birkaç bin Rum, sağ ve solumuzdan bahçeye gelerek, muazzam top şenlikleri yaptılar. Sarayda da merdiven başında karşılayarak, bizi selâmladılar.

Ertesi günü Paris'e gitmemiz uygun görüldüğünden, bin adet “tartina” dedikleri şeytiyeler (ufak araba) hazırlanarak, gideceğimiz gemide de

özel bir oda altın çardaklarla süslenmişti. Bizim için özel bir kaptan da atanmıştı. Safer ayının onuncu günü (11 Aralık 1720) yola çıkarak, o gün ve ertesi gün hava uygun olduğu için, aynı günün gece yarısından sonra Boka denilen kale limanına geldik. Hava iyi gitmediği için dört gün orada kalarak, Pazartesi gecesi yelken açarak, öğle üstü Site kalesinin limanına geldik. Geceyi gemide değil de, limana üç saat uzaklıkta bir kasabada bizim için hazırlanan bir konakta geçirdik. Sabahın erken saatinde de yeniden gemiye bindik. Kentte hastalık çok olduğu için, bizi 40 gün karantinaya aldılar. Karantina bittikten sonra, bize rehber olarak tayin edilen asil bir beyzâde şu haberi yolladı: “Bizi kendilerine rehber olarak görevlendirdiler. Kralımız da selâm ve saygılarını yolladılar. Yol boyunca bütün rahatları düşünülmüştür. Yol üzerinde Forontebah kalesine yemek için teşrif edeceklerinden, ona göre her şey hazırlanmıştır. Biz daha önce o mahalle gidip kendilerini karşılayacağız. Kral tarafından gönderilen selâm ve komplimanlara karşılık, Kral’ın kanunlarına riayeti rica ederiz.” Biz de bunun uygun olduğunu kabul ederek, rebiyülevvel’in 26’ncı günü (25 Ocak 1721) seher vakti, yani güneş doğarken gemimize binerek, yola çıktık. Tayin olunan yere geldiğimiz zaman, bizi bekleyen arabaya (Hintov) bindik ve bizim için hazırlanan eve geldik. Bizi orada çok gösterişli giysiler giymiş olan bir asilzâde karşıladı. Asilzâde, Kral ve Kraliçe hazretlerinin, “Devletlü, Saadetlü Efendi hazretleri”nin kendi ülkelerine elçi olarak geldiğini duymakla çok fazla sevindiklerini; bu kullarını kendi hizmetlerine tayin ettiklerini; “Devletlü, Saadetlü Efendi hazretleri”ni 30 konak ilerde resmi kabûl için, her türlü emrin verildiğini ve her şeyin yolunda gittiğini söyledi. Böylelikle, iki devlet arasında dostluğun daha da fazlaşacağını açıklayarak, emirlerine hazır olduğunu, sözlerine ekledi.

Bundan sonra hazırlanan mükellef yemek sırasında, kentin konsolosları ve ileri gelenleri ile tanışıldı. Daha sonra yine gemiye gelindi ve Yetmezin kalesine doğru yola çıkıldı. Kaleye geldiğimiz zaman, hintovlar bizi bekliyordu, onlara bindik. Kaledeki tüm toplar atıldı, şenlikler yapıldı; bizler de mehterhanelerimizi çalarak, ineceğimiz saraya geldik. Bizim için hazırladıkları bina büyük bir saraydı. Birkaç yüz kişiyi emrimize vermişlerdi. Saraya geldiğimizde, bütün âyân ve askerî birlikler sevinçlerini gösterdiler. Akşamın saat beşine değin, onar, on beşer kişilik gruplar bizi kutlamaya ve “hoş geldiniz” demeye geldiler. Bunlardan başka, kentin ne kadar kibar ve zengin kadınları varsa, onlar da grup grup bizi görmeye geldiler. Bunlar Fransız halkının kibar sınıfına dâhil oldukları için, istediklerini yapar ve istedikleri yere yalnız giderlermiş. Asilzâdeler, bunların ge-

liş ve gidişlerinde çok saygı gösteriyor, onlara hizmet ediyorlardı. O kentlerin kuralları böyle imiş.

Sabah olunca, gemiye binerek kanaldan yola çıktık. Kanaldan geçerken, her iki tarafa birikmiş olan halk ve ticaret adamları bizi uğurladılar. Bu kanalı gerek kentin büyükleri, gerek halk ve gerekse tüccarlar bir olup yaptırmışlar, çünkü eskiden bir yerden diğerine gitmek için çok zorluk çeker ve çok masraf ederlermiş. Keza gümrük işlemlerinde de kolaylık olsun diye, birkaç bin kese sarfederek bu kanalı yaptırtmayı daha uygun bulmuşlar. Böylelikle, Akdeniz'den gemi ile gelenlerin hiç karaya ayak basmadan, Okyanus'a geçmeleri mümkün olmuş. Bu bakımdan kanal büyük yararlar sağlamış ve çok miktarda malın gelip geçme olanakları yaratılmış. Kanalı 120 zürra (bir zürra 36 cm.) derinliğinde açarak, gemilerin geçmesini sağlamışlar. Etrafına yontma taşlarla havuzlar yapmışlar ki, her havuz 3-4 gemi almaktaymış. Havuzların iki kıyısında sağlam kapılar yapmışlar. Gemi havuza girdikten sonra, kapı kapanıyor ve zemindeki menegeneler açılarak, havuza su dolmaya başlıyormuş. Su doldukça, gemi yukarı kalkmaya başlıyor, gemi iki zürra yükselince, öndeki kapı açılarak su cereyanı başlıyor ve gemilere bağlanan araçlarla gemileri sahilten ikişer üçer katır çekerek, Montroz denilen yere gelince, artık normal hareket başlıyormuş. Gemiler Tuluza (Toulouse) gelince, 24 havuzda da aynı şekilde hareket ediliyormuş. Yol boyunca bazı nehirler kuzeye doğru aktıklarından, bu nehirlerin düzenini bozmamak üzere setler yapmışlar ve nehirlerin üzerlerine köprüler yapıp, gemileri bu köprülerin altlarından geçirmişler. Bazı yerlerde nehirler dağlara tesadüf ettiğinden, dağları delip nehirlerin akışını düzene sokmuşlar. Ancak, bütün bunları yapmak için çok para harcanıldığı söyleniliyordu.

Akşam üstü İğdar şehrine gelindi. Burada gemiden çıkarak, kentte bizim için hazırlanan bir eve geldik. Sabahleyin yine gemiye döndük. Her akşam bir köy ve kasabada kalarak, rebiyülâhır'ın dördüncü (2 Şubat 1721) Cumartesi günü Tuluza kentine (Toulouse) geldik. Ora halkı bizi seyretmek ve görmek için, 4-5 saatlik yoldan gelmiş ve sokakları "iğne atsan yere düşmeyecek" derecede doldurmuştu. Hattâ sahiller öylesine insan doluydu ki, birkaç kişi itişirken denize düştüler. Kanal nehrinin Tuluza önünden geçen Garon (Garonne) nehriyle birleştiği yere gelince, yine gemiden çıkıp ve arabalara binerek, gideceğimiz yer için yola koyulduk. Tuluza kenti büyük bir kent olmakla beraber, bir hayli haraptı fakat kendilerince itibarlı bir kentti. Kale askerlerinden iki kaptan tayfalarıyla bera-

ber önümüze düşerek, bizi kalacağımız eve getirdiler. Garon nehrinde başka gemiler olduğundan, 3 gün orada beklemek zorunda kaldık. Çarşamba günü alayla tekrar iskeleye gelip yine gemiye bindik ve Garon nehrinde yola düzüldük.

Konak be konak giderek, Cumartesi günü Bordo (Bordeaux) kentine gelmek nasip oldu. Yine arabalara binecek kentin içine geldik, kale halkının tümü bizi karşılayarak, kalacağımız yere götürdü. Bordo kenti şimdiye değin gördüklerimizin en güzeli idi. Büyük binaları olan çok mâmur bir şehirdi. Garon nehri kentin önünde daha genişlemiş ve tıpkı bizim İstanbul limanımıza benzemişti. Buradan Okyanus Boğazı 20 saatlik uzaklıkta olduğu için, 40 baş top çeken kalyonlar gelerek, kent önüne demir bırakırlarmış. Biz orada kaldığımız sürece 500-600 baş kalyon ve okyanus gemileri gördük. Yaz geldiği zaman, iki bin baş yelkenli gemi o limanda toplanmış. Med ve cezir halini (gel-git olayı) de bu limanda seyretmek nasip oldu. Okyanus'da 24 saatte iki kez med ve cezir görülürmüş, 5 saat cezir ve 7 saat da med oluyormuş. Bordo'dan 5 saat yukarıya kadar giderek, nehrin med-cezir sırasındaki akıntısını izledik. Bu sırada nehir büyük bir hızla denize doğru akıyordu. Böylece, nehrin sularının azalıp çoğaldığını gözlerimizle gördük. Sahile yakın duran gemiler cezir zamanında karada kalıp med zamanında yine suya çıkıyordu; gemiler de sular gibi bir gidip bir geliyordu. Gemiler, med ve cezir zamanını gözeterek, akıntıya göre hareket ediyordu.

Tekrar Bordo kalesine dönerek, bizi uğurlayan halka veda edip yola koyulduk. Bordo kalesi nehir kıyısında inşa edilmiş, güzel ve müstahkem bir kenttir. Med-cezir zamanında muazzam top şenlikleri yapılarak eğlenilir. Burada öyle güzel bir saray ve bahçe yapmışlar ki, eşi pek az bulunur cinstendir. Tüm kent halkı limanı buradan seyre gelirler. Bize bahçeyi gezdirdiler; sahibi çiçeğe çok meraklı imiş, bizzat lâle tohumundan Girit lâlesi yetiştirmiş. Hattâ bunun tohumundan bize de verdi. Zaten biz her gittiğimiz kentte çiçeklerle karşılanıyorduk. Bizi bir odaya götürdüler. Bahçenin sahibi mareşal ayakta bizi karşılayarak, geldiğimizden dolayı çok memnun olduklarını bildirdi. Kahveler, şekerlemeler ve şerbetler hazırlamışlar ve "size karşı ikramda kusur ettikse, özür dileriz" dediler. Bu törenden sonra bize hazırlanan eve geldik. Meğer mareşal şimdiye değin hiç Osmanlı görmemiş, onun için peşimizi bırakmayarak, eve kadar o da geldi. Burada üç gün kaldıktan sonra, salı günü sabahleyin gemiye bindik ve Bilay adlı kaleye geldik. Gemiden çıktık. Kral'ın bizim için gönderdiği ve kendi baş ahırındaki atların çektiği araba ve bir asilzâde nehir kenarında

bizi bekliyordu. Ayrıca, bize ayrılmış olan bir hintov da bizi bekliyordu. "Hangisi ile gidersiniz?" diye sordular. Hintova binerek, bize ayrılan eve geldik. Bizi Paris'e götürmek için gelenler, bütün mühimmatları ile bu kalede bizi bekliyorlardı. Artık deniz yolculuğumuz tamamlanmıştı. Rebiyülâhır'ın 17'nci (15 Şubat 1721) Cuma günü yola çıktık. Yolumuzun üzerinde Kral'ın alayı için bir bina yapılmış; kubbeli, saatli bir bina idi. Sarayın etrafındaki 7 saatlik yerdeki dağ ve sahraları tahta yollarla kaplamışlar. Yer yer kapılar yapmışlar; biz de o kapılardan birinden girerek, Kral'a ait bahçeyi gördük. Maiyetimizdekilerin bazıları bahçede geyikler görmüşler, bunlar da Kral'a aitmiş ve burada yalnızca Kral avlanabilirmiş.

Buradan Orlian (Orléan) denilen büyük bir kente geldik. Artık Paris'e 20 saat mesafe kalmıştı. Bu kale çok eski idi, onarmamışlardı. Burası Kral'ın San Sebastian denilen itibarlı bir adamının kışlağı imiş, bizi burada karşılayarak kente götürdüler. Vilâyet âyânı her zamanki gibi bizi alarak, kalacağımız eve götürdü. Peri yüzlü kadınlar bize hizmet ettiler. Bir gece orada kalarak, ertesi günü yani Çarşamba günü yola çıktık.

Cemaziyelevvel'in 9'uncu günü (7 Mart 1721) Paris kenti kenarında hazırlanmış olan saraya geldik. Sarayda bir hafta kaldık. Gece ve gündüz bizi görmeye o kadar çok halk geldi ki, böyle bir kalabalık görülmemiştir. Hele kadınlar, âyân ve asilzâde karıları, sanki bir düğün alayı görecekleri gibi, her gün bizi görmeye geliyordu. Ertesi günü, Anton Inrodokter isminde bir asilzâde elçimize "hoş geldiniz" demeye gelerek, kendisinin Kral tarafından gönderildiğini ve iki gün sonra Kral'ın öğle vakti bizi saraya dâvet ettiğini söyledi. "Özellikle sizin için ev hazırlanmıştır. Aylardan beri sizi karşılamak için hazırlık yapıyoruz. Sizi Kral'a götürmek işi Baş Mareşal'a verilmişti; ancak, kendisi Kral henüz çocuk olduğu için, onun terbiyesi ve eğitimi ile meşguldür, üstelik yaşlı ve sakat olduğu için de ata binemez. Bu yüzden, Üçüncü Mareşal aynı görevi üzerine aldı. Pazar günü öğle üzeri Kral'ın arabası gelip sizi alacak. Bugün ben alayınızın nasıl saraya gideceğini düzenlemeye geldim. Atlara binecek kaç adamınız vardır? Size Kral ahırından atlar getireceğim" diye sözlerini tamamladı Mösyö Anton. Bundan sonra, Kral'ın baş ahırıcısı Mösyö Konyar herkese at dağıttı. Daha sonra Üçüncü Mareşal ve Mösyö Anton, Kral'ın arabasıyla bizi götürmeye geldiler. Biz de onları karşıladık ve protokolda kusur etmedik. Mareşal: "Kralımız kendi arabasını Elçi Hazretlerine ayırdı. Bütün asil beyler size refakat edeceklerdir" dedi. Böylece, yüz kadar birbirinden güzel döşenmiş müstesna hintovlar geldi ve yola çıkıldı. Önde

Kral'ın kendi atlı askerleri gidiyor, arkadan da bizim alayımız onları izliyordu. Alayımızın bir kısmına kürk giydirip ellerine tüfekler vermiştik; bir kısmına da kerake (ince softan yapılmış dar üstlük) giydirip ellerine mızraklar verdik. Bunların arkalarından daha yaşlı ve sakallı olanlar, imam efendi, kapıcılar kethüdası, oğlum ile özel kethüdamız, daha arkalarında yedek ağır araçlar, Kral'ın baş ahircısı, tercüman ve en arkada da biz, asil bir ata binerek, sağımızda Mareşal, solumuzda da Mösyö Anton yola çıktık. Arkamızda koruyucu bir atlı ve daha arkada da hintovlar dizilmişti. Paris kentinin sokakları çok geniş olmasına ve 5-6 arabanın yanyana geçebilmesine uygun olmasına karşın, bazı yerlerde kalabalık öylesine yoğundu ki, bir araba bile zorlukla geçebiliyordu. Hemen hemen tüm kent halkı sokağa dökülmüş, bizi izliyordu. Paris evleri 4-5 katlı olup pencereleri sokağa bakar. Her pencere erkek ve kadın başları ile doluydu. Nihayet bize ayrılan eve geldik, Mareşal de bize veda ederek gitti. Parisliler'in kimisi ziyaret amacı ile, kimisi de sırf bizi seyretmek için iznimizi aldılar. Filân kimsenin kızı, falan yetkilinin karısı yemeklerimizi görmek istiyordu. Artık bu isteklerin bazılarını reddedemeyip çarnâçar razı olduk. Kendi dinsel perhizlerinin zamanına rastladığı için, bizimle yemek yemeyip sadece odayı, sofrayı ve bizim giysilerimizi seyrediyorlardı. Hatır için buna sabrettik. Bunların âdetleri imiş, kendi Krallarının yemeğini de seyre giderlermiş. Hattâ Kral nasıl giyiniyor diye de, izlemeye gidenler çok olurmuş. Hattâ bize de böyle teklifler yaptılarsa da kabul etmedik. Ertesi günü evimize M. Anton gelerek: "Cuma günü Kral hazretleri sizi dâvet ediyor ve refakatınıza Prens Labski'yi atadılar. Şimdiye değin Paris'e gelen hiçbir elçiye prens veya mareşal refakatçi olarak verilmemiştir ve hiçbirine böyle bir alay ve resmi kabûl yapılmamıştır" dedi.

Bundan sonra bizi almaya geldiler. Alayımızı ve adamlarımızı düzene soktuktan sonra, yola koyulduk. Ancak, adamlarımıza kılıç ve mızrak vermedik. Oğlumuz Divan Efendisi makamında olduğundan, hümâyunnâme-yi onun eline verdik ve o, onun için gelen murassa bir kısrağa binerek, önümüzden yola çıktı. Biz de sarık, imame ve samur kürk giyerek, bizim için hazırlanmış ve eyerlenmiş ata binip Prens Labski sağımızda, M. Anton da solumuzda olarak yola çıktık. 30 bin asker bizim evden başlayarak, yeni yapılmış elbiseleri ile atlarının üzerinde yola dizilmişti. Kral sarayına bahçe tarafından girdik. Bahçe içinde, biri siyah biri beyaz ata binmiş, iki atlı bizi bekliyordu. Bu iki atlı, bütün diğer atlılardan daha itibarlı kişilermiş; hepsi kibar kişilerin ve asilzâdelerin oğulları imiş. Saray kapısından merdiven başına yanaşarak, atlardan inip içeri girdik. Biraz dinlen-

mek için bizi sağ tarafta bir odaya götürdüler, burası Kral'ın kethüdasının odası imiş. Biraz istirahatten sonra kalktık ve üst merdivene doğru yürüdük. Her makama varışımızda devlet ricalinden birisi bizi karşıladı ve böylece polathane (çelik fabrikası) kapısına kadar geldik. Halk o kadar fazlaydı ki, bizi karşılamaya gelenlerin arasından zorlukla geçtik. Kral'ın tahtına yakın bir yere gelince gördük ki, düğün evine konulan kerevetler gibi birkaç yüz sediri (kerevet) birbirinden yüksek olarak koymuşlar; bu sedire ne kadar kibar karılar, Kral'ın hısımları varsa, göz kamaştıran mücevherler takıp harikulâde giysiler giyerek oturmuşlardı. Biz içeri girdiğimiz zaman, hepsi ayağa kalktılar. Hümâyunnâmeyi göğsümüze almıştık. Güya nâme-i hümâyuna selâm verir gibi, elimizi göğsümüze koyduk. Kral'ın yanına vardığımızda, elimizi başımıza koyarak, nâme-i hümâyunu alıp: "Şevketlû, azametlû ve kudretlû Padişahımız Sultan Ahmet Han İbni Sultan Mehmed Han hazretlerinin hümâyunnâmeleridir" diyerek, Kral henüz çocuk olduğu için, saygı ile Baş Vezirlerine verdik. O da elimizden alarak, Kral'ın yanına konulan sırmalı örtü ile örtülmüş iskemle üstüne koydu. Daha sonra da, Vezir-i Âzam Sayın İbrahim Paşa'nın mektubunu Vezir elimizden alarak, hümâyunnâmenin yanına koydu. Ben: "Bu iki devlet arasındaki eskiden beri geçerli olan dostluğu sağlamlaştırmak ve güçlendirmek için, haşmetlû Fransa Kralı nezdinde memleketimin ve Büyük Padişahımızın selâm ve saygılarını getirmek ve memleketler arasındaki dostluk bağlarını daha da kuvvetlendirmek için, elçi olarak gönderildim" dedim. Kral, henüz 11 yaşını doldurup 12 yaşına basmış olan çok güzel yüzlü bir çocuktü, elmaslarla süslü giysisi içinde âdeta etrafa ışık saçıyordu. Kral XV. Louis çocuk olduğu için, sözlerimize kendisi cevap vermeyip yanında bulunan Mareşal şöyle karşılık verdi: "Kralımız, buraya elçi olarak gönderildiğinizden dolayı, Al-i Osman Padişahı'nın büyük bir isabet etmiş olduklarını ve bundan hassaten çok memnun olduklarını beyan ediyorlar".

Kral'ın sağ ve solunda bulunanlar bizi ayakta selâmladıktan sonra, biz de elimizi göğsümüze koyarak veda ettik. Merdivenlerden inerek binek taşına geldik. Orada bizim için hazırlanan askerî geçidi seyrettik. Daha sonra da atlarımıza binerek, kaldığımız yere geldik.

O gün hem Cuma, hem de Nevruz (Mart'ın dokuzu)du. O gün akşam üzeri M. Anton gelerek, ertesi günü Kral Naibinin bizi dâvet ettiğini ve hintov ile gelerek, bizi alacağını söyledi. Bir de ilâve etti: "Halkımız sizi seyretmekten çok hoşlanıyor, ne olursunuz atlarınıza binerek gelin, halkımız bundan sonsuz zevk alacaktır". Biz de bunu kabul ederek, ertesi gün

atlarımıza binip yola çıktık. Naibin sarayına gelinceye kadar özellikle yollar çok dikkatimizi çekti. Yollar tahtadan yapılmış ve birbirine geçme (parke) idi. Tahtadan yapılmış iskemleler yollara dizilmişti. Tüm asiller ve kibar halk burada oturuyordu. Naip de bunlardan birine oturmuştu. Bizi gördüğü zaman, yerinden kalkarak karşılamaya koştu. Şapkasını çıkardı. Bize yakınlık gösterdi. Biz de hintov içinde ona yakınlık gösterdik. Ve daha sonra avı görmek üzere, onlarla yola çıktık. Bu sırada Kral'ın akrabası olan kadınlar ve kentin kibar hanımları dahi hintovlardan çıkarak, elbiseleri ile ata binip erkeklerle silâhşorluk yapmaya başladılar. Onları seyrettik. Avlanılan yere geldiğimizde, Kral'ın avcıları şahin ve doğanlarını salarak ve çeşitli kuşlar avlayarak getirdiler. Kâh tavşanı koyverip, kâh kılıçlarla oyun yaparak, karakuş ve şahinlerin saldırılarını seyrettikten sonra, kendi evimize geri döndük. Ayanlar parti parti gelip bizimle görüştüler. Sonra da Mareşal gelerek: "Kral, askerinin gösterilerini ne gün görmek istersiniz ve bundan hoşlanır mısınız?" diye sordu.

Ertesi gün kararlaştırılan yere gittik, bir kaya yanından geçerek yüksek bir yerde durduk. Piyade askerleri, Kral'ın gelişine kadar 5-6 sıra halinde bekliyordular. Kral'ın akrabaları olan prensesler ise Kral'ı bekliyordular. Biz de bu gruba yaklaştık. Kral'ın Naibi, birkaç mareşal ve devlet ricalin gelip durdular. Biz de atlarımızla yaklaşık at üzerinde onlarla görüştük, hâl hatır sorduk. O sırada Kral da geldi. Kibar ricalin karıları da ata binmişlerdi. Kral önümüzde askeri teftiş ederken, biz de onunla beraber askerlerin sonuna kadar gittik. Kral, yanımıza gelerek askere karşı durdu. Bundan sonra Baş General bizimle asker arasında durarak, Generalin bir işareti üzerine askerler davullarını çalmaya başladılar. Derken bütün askerler koşup tüfeklerini çektiler ve sağa sola döndürerek, müzikle hareketler yaptılar. Bir saat kadar bu hareketleri seyrettik. Yine uygun bir yerde durarak, askerlerin önümüzden grup grup, geçişlerini seyrettik. Tören tamamlandıktan sonra, Kral'a veda ettik ve menzilimize geldik.

Bir iki gün sonra idarî işlerimize bakan kişi, ziyaretimize gelerek bizlerle görüştü. Bize hasta ve yaralı olan askerlerimiz için özel bir saray ayırdıklarını ve bunların her türlü yiyecek ve yatacak gereksinmelerinin karşılanacağını söyleyerek, ertesi günü bizim bu sarayı görmemizi rica etti. Biz de dâveti kabul ederek gittik. Orada da kalabalık bir grup bizi karşıladı. Çeşitli yemekler hazırlamışlardı. Bu yemek çeşitleri 40-50 türlü idi. Baş sâzendeler o zamana kadar hiç görmediğimiz sazları ile bizi yemeğe dâvet ettiler. Biz yemeğe devam ettiğimiz sürece, hiç durmadan çalgı çaldılar. Sonra da bize sarayı gezdirdiler. Hastahane kısmını da gördük, 500-

600 kadar bakıcı hastalara bakıyordu. Pek çok da doktor vardı. Bir kaç bin şişe ilâç vardı. Çeşitli tıbbî ilaç ve araçlar da raflara sıralanmıştı. Hattâ üç bin kadar da işe yaramaz eski âlet vardı. Saray çok geniş, üç katlı kârgir olarak yapılmıştı. Sarayın yakınında bir kilise vardı. Kubbesine çok acayip resimler yapmışlardı. Öyle büyük bir org vardı ki, biz kiliseyi dolaştığımız sürece çaldı.

Birkaç gün sonra Kral'ın vasisinin düzenlediği bir dâvete gittik. Bize müthiş ikramlar yaptılar. Yemek hazır oluncaya kadar Kral'ı görmek istedik. Bizi ona götürdüler. Daha önce hümâyunnâmeyi verdiğimiz yerde Kral'ı bulduk. Birkaç asilzâdeyle dolaşıyordu. Lalası ile bize doğru geldi. Birbirimize çok sevgi gösterdik. Giysilerimize ve hançerlerimize tek tek baktı. Mareşal bize: "Kralımız'ın güzelliğine ne dersiniz? Kendisi çok güzeldir ve henüz 11 yaşındadır. Üstelik saç da peruk değil, gerçek saçtır." Böyle diyerek, Kral'ı bize yaklaştırıp saçlarını okşattı. "Ayrıca, yürüyüşü de çok güzeldir" diyerek, Kral'a "Haşmetmeab, biraz yürüyün de görsünler" dedi. Kral dahi divanhane arasına kadar yürüyerek geri döndü. Aynı yolu bir de arkadaşları ile koştular. Mareşal: "Beğendiniz mi?" diye sorunca, "Maşallah, allah memleketine başlasın" diye dua ettik. Daha sonra, divanhanedeki acayip resimlerin ve tasvirlerin seyrine başladık. Kral da hep yanımızdaydı. Resimlerden bazısını bizzat gösterek anlattı. Kendi odasına götürüp oradan bana etrafı seyrettirdi. Kendi cariyelerini ve kitaplarını gösterdikten sonra, yemek salonuna geldik. Yemekten sonra Kral: "Mücevherlerimi görmek ister misiniz?" diye sordu. Çok büyük haz duyacağımızı ilâve ettik. Beni elimden tutarak, kendi odasına götürdü. Kral'ın diğer bir odasında da mücevherleri sergilemişlerdi. Tek tek hepsini seyrettik. Önce üç kat elbisesini gördük ve hayran olduk. Birincisi, çeşitli inciler, lal ve yakutlarla işlenmişti. İkincisi, inci ve elmaslarla süslüydü. İnciler fındık kadar büyük ve beyazdılar. Elmaslar da o kadar büyüktü. Üçüncü elbise de yalnız elmasla bezenmişti. Hele ikinci sırada öyle inciler gördük ki, bu inciler ceviz kadar büyüktüler. Kral'ın tahtının üstünde bir âvize vardı ki, değer biçmenin imkânı yoktu. Üstü mücevherlerle dolu idi. Keza bir kutu içinde de çok değerli mücevherlerini gördük. Elmasların içinde sarı ve çok değerli olanlar da vardı. Ama bunları ayrı kutuya koymuşlardı. Dört köşe işlenmiş, baş parmak büyüklüğündeki bir yakuta hayran olduk. İngiltere'den 6 bin kese akçeye satın alınmış değerli bir elmas daha vardı. Ortası dört köşe, iki kenarı kubbeli, çok iyi işlenmiş, çok berrak ve kusursuz bir elması. 130 kırat imiş, cevizden daha büyüktü. Kral bazı mücevherleri elimize verip gösterdi. O sıra-

da Mareşal Kral'a : "Bu elmaslar kimindir?" diye sorunca, Kral: "Kimin olacak, tabiidir ki benim" dedi. Mareşal : "Hayır, Haşmetmeab, bunlar sizin değil tâcınızındır" diye karşılık verdi. Orada Kral'a veda ederek dışarı çıktık. Dış salonda bize bir resim galerisi gösterdiler. Fransa'daki bütün kalelerin küçüklü büyüklü resimleri çizilmişti. Bağ bahçe, dağ ve varoşları ile onları inceledik. Sözde bunları görmek, asıllarını görmek gibi imiş. Öyle ki, her kalenin sokakları, evleri, kiliseleri ve köprüleri aslına çok yakın olarak yapılmış. Her tarafı canlı görüyormuşuz gibi olduk. Kral da bizimle beraber bunları inceledi. Burçlarına varıncaya kadar çizilmiş bu resimlerle, gerçek binalar yapılmış gibi harçlar sarfedilmiş. "Biz bu resimleri hiç kimseye göstermeyiz, siz kıymetli bir elçisiniz. İsterseniz ayrıca kalelerin resimlerini de size gösteririz" dediler. Bundan büyük bir zevk duyacağımızı söyleyince, kaleler muhafızı olan General önümüze düşerek, bizi bir divanhaneye götürdü. 125 kale resmolunmuştu. Her biri bir sofa uzunluğundaki sedirlere konulmuş bu resimlerde, bir kalenin etrafında olan vadiler, çayırlar, köprüler, nehirler âdeta canlıymış gibi resmedilmişti. Keza kalelerin kapıları, hendekleri hep belirtilmişti. Kent sokaklarının genişliği, evlerin pencereleri sanki canlı idi ve sanki biz o sokaklarda dolaşıyorduk. Fethettikleri kaleleri, muhasara ettiklerini dahi resimlerde göstermişlerdi. Bunlara bakarak, kalelerin durumlarını anladık. Biz hayran hayran kaleleri seyrederken, Kral da yanımıza geldi. Lalası, Mareşal: "Kral hazretleri, Elçi Paşa'yı görmekten çok mu hoşlanıyorsunuz?" diye sorunca, Kral da: "O da beni görmekten çok hoşlanıyor, sanırım" dedi. Kral biraz daha kaldıktan sonra gitti. Biz de Mareşal'a veda ederek, evimize geldik.

Paris kentine özgü bir eğlence yeri varmış ki, oraya "opera" derlermiş. Acayip sanatlar gösterirlermiş orada. Büyük toplantılar olur, şehirin kibarları ve ricali oraya gelirlermiş. Kral Naibi ve Kral da sık sık gelirlermiş. Biz de bir gece gittik. Kral'ın vasisinin sarayının yanında bir bina idi. Özel olarak opera için yapılmış ve her sınıfa ait yerler vardı. Bizi Kral'ın oturduğu yere götürdüler, kırmızı sırmalı kadife ile döşenmişti. Devlet büyüklerinin karıları ve Kral'ın vasisi de ayrı ayrı localarda oturuyorlardı. Yüzden fazla çeşitli saz hazırlanmıştı. Akşama daha bir saat varken her tarafı kapamışlar, birkaç yüz balmumu yanmıştı. Binanın billûr âvizeleri, tavanları hep altından olup, gelen kadınlar ise mücevherlere gark olmuşlardı. Bunları mumların ışığında gören, kızıl bir alev yanıyor sanırdı. Sâzendelerin olduğu yerde büyük ve çok güzel işlenmiş bir perde vardı. Sâzendeler yerlerine yerleştikten sonra, perde yukarı doğru kalktı ve karşımıza büyük bir saray çıktı. Özel saray giysileri ile 20 kadar birbirinden

güzel kız, işlenmiş giysileri ile topluluğa yeni bir canlılık verdiler; biraz dans ettikten sonra “opera” denilen oyun başladı. Opera bize şarkılı bir öyküyü yansıttı. Her öyküyü bir kitap haline getirip basmışlar. Hepsi 30 kitapmış ve her öykü başka bir yeri ve başka oyuncuları gösterirmiş. Gittigimiz geceki öykü ise şöyleydi: Bir padişah başka bir memleketin padişahının kızına âşık olur, padişah kızı babasından istemeye gelir, oysa kız da başka bir padişahın oğluna âşıktır. Aralarında geçen her türlü ilişki ve yakınlığı, perde perde değişen olayları gördük. Örneğin, padişahın kızı bahçeye çıkacak oldu. Gözlerimizin önünde saray bir anda yok oldu ve yerine bahçe çıktı, bahçe limon ve turunç ağaçları ile doluydu. Öyle bir an geldi ki, sevgililerin kiliseye gitmeleri gerekti, derhal o meydanın yerine kilise geldi. Sonra çeşitli sihirbazlıklar ve ateş oyunları yaptılar. Atlı ve piyade askerler sahnede cenk yaptılar ve gökten adamlar inip tekrar göğe çıktılar. Sonuçta öyle acayip şeyler gösterdiler ki, insan tasavvur bile edemez. Opera yöneticisi itibarlı bir kimsenin oğlu imiş. Ayrıca ona saraydan gelir bile bağlanmış. 3 saat bunları seyrettikten sonra, vakit tamam olduğu için evlerimize döndük.

Bir iki gün sonra yine M. Anton gelerek: “Kral sarayında opera şenliği olacak. Eğer gelerseniz, Kral kendi meclisinde sizi kabul edecektir” dedi. Ayrıca, sözlerine şunu ekledi: “Kral’ın sağ tarafında kendi oğulları, prensler ve Fransa büyükleri oturur, solunda ise yabancı elçiler otururlar ve bunlar itibar sırasına göre otururlar. Siz bütün elçilerden üstün olduğunuz için, Kral’a yakın otursunuz, diğerleri sizden sonra gelirler” dedi. Biz de kabul ederek, o gün öğle vakti saraya gittik. Kral sarayında, divanhane yakınına bir de balerin kızların dans etmeleri için ayrıca bir sahne düzenlemişler. Bu sahne önceki gördüklerimizden daha büyük ve daha süslü idi, divanhanenin duvarları tüm mermerdi ve üstüne acayip resimler işlenmişti. Biz oraya geldiğimizde, bütün kibar ve asillerin karıları mücevherler içinde sıralanmışlardı. Biz de çok iyi işlenmiş mermer merdivenden çıktık. Kral için bir taht koymuşlardı, sol taraftaki iskemlelerin önünde durduk. Biraz sonra Kral geldi ve yerine oturdu. Sağ tarafına amcazâdesi bir genç kız, sol tarafına da yine amca kızı bir başka genç kız oturdu. Üstlerindeki giysiler altınla işlenmişti ve salonu ışığa boğan mücevherler takmışlardı. Biz de onlara yakın yere oturduk. Biraz sonra perde yavaş yavaş açıldı. Sahne, birbirinden güzel peri gibi kızlarla doldu. Sanki divanhane yeni bir güneş doğmuş gibiydi. Opera binasının sâzendelerini getirmişler, bunların çalgıları ile erkek dansçılar oynamaya başladılar. Bu dans edenler prenses oğulları, mareşalzâdeler ve duka bey oğulları imiş.

Kral'ın meclisinde ancak bunlar dans ederlermiş. Bunların özel yapılmış dans giysileri de vardı. Giysiler sırmayla işlenmişti ve başlarına da sorguç şeklinde şapkalar giymişlerdi. Acayip ve garip taklitler yaparak, oyunlar oynadılar. Oyun bittikten sonra Kral kalkıp gitti. Biz de evimize döndük.

Baş vasi olan Düka Dorliyan'ın kente bir saat uzaklıkta bir sarayı varmış. Hâlâ anası sağ olup, orada oturuyormuş. Bahçesini görmek için bizi sarayına dâvet etti. Çok güzel düzenlenmiş bir bahçeydi. İki sıralı ağaçlar arasından geçerek, saraya geldiğimizde gözlerimiz kamaştı. O kadar nefis bir yerdi. Odaları tek tek bize gösterdiler. Duvarlar sırmalarla işlenmiş ve en değerli kılıçlar, nacaklar duvarlara asılmıştı. Yemekten sonra bahçeyi gezmeye gittik. Büyük bir havuz, etrafı ağaçlarla çevriliydi. Mızraktan daha kalın bir su havuz içinden fışkırıyor, bir iki adam boyu yükseliyor ve etrafa dağılarak aşağı iniyordu. Sorduğumuzda, "100 ayak yani 50 zürra kadar yükselir" dediler. Hele güneş de havuza vurunca, bu fışkıran su gökkuşağı gibi renk renk oluyordu. Bu havuzun ve su tesisatının dünyanın başka bir yerinde olacağını sanmıyorum. Bir başka havuz daha gördük. Bu da mermerden yapılmış ve ayrıca, mermer merdivenlerle içine giriliyordu. Sular kademe kademe merdivenlerin üstünden akıyordu. Ağaçları öyle hesap ederek dikmişlerdi ki, aralarında âdetâ sokaklar oluşmuştu. Bahçe ancak 4 saatte dolaşılırmış; biz arabayla 1,5 saatte dolaştık.

Oradan da benzeri olmayan Versay Sarayını görmeye gittik. Daha önceden konuşulduğu için, maiyetimizi de yanımıza aldık. Yol üzerinde Kral'ın büyük bir sarayı ve bahçesi varmış, yemeği orada yemek için sözleşmiştik. Öyle bir saray gördük ki, zahmetimize değdi. Saray yüksek bir yerde olduğu için, sanki tüm Paris ayaklarımızın altındaydı. Yemekten sonra yine Kral'a ait bahçe arabalarından birine binerek, bahçeyi dolaştık. Akşam üzeri de Versay'a geldik. Öyle bir saraydı ki, tarif etmenin imkânı yoktur; ancak görmek gerekir. Geceyi orada geçirdik. Sabahleyin yetkili kişiler gelerek, bizi sarayın bahçesini görmeye çağırdılar. Kral'ın gezerken bindiği iki tekerlekli arabasına bindik, dört kişi arabayı çekiyordu. Ağaçlar büyük bir koru halindeydi. Ağaçların arasında büyük sokaklar oluşmuş ve sokakların kesiştiği yerlerde de bir çeşme ve şadırvan yapmışlardı. Şadırvanın üstünde tunçtan yapılmış insan heykelleri vardı, sular onların üzerinden akıp havuza dökülüyordu. Koru içinde tam 39 şadırvan vardı, her birinin ayrı bir öyküsü varmış; onu da, yani öykünün konusunu özet olarak levhalara yazıp, şadırvanın başına asmışlar, keza öykünün yaratıcısını da şekillendirerek havuz başına dikmişler. Bir yere daha geldik ki, 32 tane ayak üzerine iki kemer yapmışlar ve her kemer altına da fiskiyeler koy-

muşlar, sular oradan parmak kalınlığında akıyordu. Bir havuz gördük. Ortasında 32 tane su fışkıran menba vardı. Fışkıran sular 80 ayak yüksekliğine kadar ulaşıyordu. Diğer bir havuzun ortasında da 235 su fışkırtan menba vardı. Tekrar bir havuz bize gösterdiler, etrafı somaki mermerden yapılmış iki katlı merdivenlerden ibaretti. Şadırvanı 120 ayak yükselen fışkıyellerle bezenmişti. Sular o kadar hızla yükseliyordu ki, âdeta gümüş bir selvi havuzun içinden yükseliyor sanılırdı. Havuz o kadar büyüktü ki, ancak 5 çifte kayıkla gezilebilirdi. Havuzun içinde ikişer sıra, baş parmak kalınlığında 60 tane fışkıye vardı; sanki havuzdan 60 tane gümüş selvi yükseliyordu. Havuzun uç taraflarına da ayrıca üç şadırvan koymuşlardı, bunların da her birinde 15 fışkıye vardı. Bunların akışları düz bir hat üzerinde olduğundan, havai fışekler patlıyormuş hissini veriyordu. Havuzun tam ortasında bir saray şadırvanı yapmışlardı, etrafında 100'ü aşkın heykel vardı. Bu havuzların ayaklarında bir nehir oluşturmuşlar ve buna da haç biçimini vermişlerdi. Nehirlerin içinde de kayıklar vardı.

Bahçenin diğer ucunda Kral'ın bir sarayı daha vardı. O sarayı görmek için, ertesi gün çok lüks sırma ile işlenmiş, yeri halılarla döşenmiş, üstü örtülü Kral'ın bindiği kayığa binerek, nehirde yola düzıldük. Nehrin sol tarafındaki saraya gittik. Saray ve bahçesi hem çok güzel hem de iç açıcı bir görünümdeydi. Bahçede öyle çiçek tarlaları yapmışlar ki, anlatılması imkânsızdır. Burada da değişik fışkıyeler, şadırvanlar gördük ki, diğerlerinden çok başkaydı. Bunları seyrettikten sonra yine kayığa binerek, bu sefer de nehrin görmediğimiz bir kıyısına gittik. Orada da bir saray vardı. Ayrıca kuş evleri yapmışlar, bunlar taş binalardı. Burada da büyük bir havuz vardı. Kuşların havuz üzerinde dönerek uçmalarını seyretmek o kadar büyük bir zevkti ki! Hele saray büyüklüğünde bir kuş evi gördük ki, güzelliğine şaşık kaldık. Döşemeleri sırma ile işlenmişti, dünyanın en güzel kuşları buraya toplanmıştı. Oradan hayvanat bahçesine geldik, kaldırım taşlarının aralarına fışkıyeler koymuşlardı. Binlerce halk pencerelerden hayvanları seyrederken, suları koyveriyorlardı. Halk ıslanıyor, gülüşerek bağırışarak, oraya buraya kaçıyordu. Bize de aynı oyunu yaptılar, müthiş eğlendik. Daha buna benzer pek çok acayip ve garip sanat harikalarını gördük.

Ertesi gün haça benzeyen nehrin yine görmediğimiz bir kıyısındaki saraya kayıkla gittik. Bahçesi dünyaca ünlüymüş. Öyle bir düzenlemişler ki, bir eşini başka bir yerde görmenin olanağı yoktur. Ağaçları öyle nizamında dizmiş ve öyle budamışlar ki, kapılardan, kemerlerden geçilerek yine ağaçlardan yapılmış odalara giriliyordu. Ağaçları binbir biçime sok-

muşlar, seyrederken hayran kaldık. Bu çok güzel bahçeyi geçerek, saraya geldik. Sarayın karşısına uzaya doğru yükselen 72 merdiven yapmışlar, on iki kişi yan yana geçebilir genişlikte, 5-10 basamakta bir fıskiye koymuşlar, fıskiyelerden yükselen sular hemen merdivenin altındaki havuza dökülüyordu. Öyle bir hünerle bu sular havuza akıyordu ki, o merdivenler, sanki tek bir billûr camdan yapılmış hissini veriyordu. Diğer bir yerde de beyaz mermerden bir şadırvan yapmışlardı ve buraya 25 ayak merdivenle çıkılıyordu. Merdiven başındaki fıskiyelerden akan sular öyle şiddetli akıyordu ki, o merdivenler sanki tek tek köpük haline geliyordu. Bir yerde de beyaz mermerden bir şadırvan yapıp üstüne de oturan bir insan heykeli yapmışlar; su akınca heykelle beraber sanki sırça cam gibi gözüküyordu. Bunun bir eşini daha başka bir yerde görmedik. Bahçenin biraz yüksek bir yerinde sularla öylesine sanat oyunları yapmışlar ki, sarf ettikleri paranın miktarı hesap edilemez. Sen nehrinden su alarak, 350 zürra yukarı su çıkarmakla müthiş masraflar yapmışlar; nehirde setler yaparak, 12 büyük dönen dolap yapmışlar ki, bunlar şehir suyu ile dönüyordu. Her bir çarktaki kovalar dolmadan suyu yukarı çıkarmak için, adam boyu kadar beş sıra merdiven yapıp künkler dizmişler; bunların sonunda da bir hazne yapmışlar ki, sular orada toplanıyordu. Suyu yukarı çıkarmak için insan çarkların sonuna varınca, birbirine silsilevi olarak eklenen bentler yapmışlar; çarklar döndükçe, o demir bendleri ileri geri hareket ettirmekle, dolaptan gelen suları demirden künklere geçirerek, 150 zürra boyuna çıkarıyorlar ve sanki sular merdivenden çıkıyormuş hissini veriyordu. Haznedeki toplanan sularla bahçeleri sulamak için, kırk çeşmesi bulunan eşsiz bir kemer yapmışlar, kemeri yapmak için mermerden muazzam künkler dizmişler, su künklerden geçerek kemere kadar gelirmiş. Bunu gözlerimizle gördük. Biz ve adamlarımız kemere 125 ayak merdivenle çıktık.

Velhâsıl, Versay (Versaille) büyük bir bahçe, ayrıca, 24 muazzam saray ve dört ek bahçeden ibarettir. Bunlar birbirine 4-5-7 saat uzaklıkta idi. Divanhanenin (kabul salonu) iki tarafına somakiden işlenmiş çok değerli vazolar dizmişler. Bir taraftaki pencereler saray içine, diğer taraftakiler de bahçeye bakıyordu. Bu da divanhanenin daha büyük görünmesini sağlıyordu. Hangi taraftan bakılsa bahçe görünüyordu. Odaları özel kumaşlarla, kadifelerle kaplamışlar. Bu sarayın bir çok odası sırma ile işlenmiş kilimlerle kaplanmış. Özellikle odaların birinde bir saat gördük ki, bu saatin üzerine, bir horoz resmi yapmışlar, horoz saat başına geldikçe kanatlarını açıp üç kere bağıyordu. İki kapı açılıyor, iki kişi ellerinde altın kalkan ile, bir topu da çeyrek saatlerde çalıyorlardı. Sonra yerlerine

dönüp arkadan kapılar kapanıyordu. Arkadan bir kapı açılıyor, taht üzerinde oturan Kral çıkıyor ve onun üstünde bir kapı daha açılıyor, güya bir melek elinde tacı ile çıkıyor, Kral'ın başı üstünde tutuyordu. Bu sırada da saat çalmaya başlıyor ve saatin çalması tamam olduğu zaman, hepsi yerlerine giderek, kapılar kapanıyordu. Seyrine doyamamıştık! Bu sarayın bir eşi bir başka yerde yoktur. Sarayın karşısında iki ahır vardı. Birine büyük ahır, diğerine küçük ahır diyorlardı. Atların bağlanacak yerleri bile görmediğimiz biçimde yapılmıştı; tümü kârgir kubbe ve kemerlerle yapılmış acayip bir binaydı.

“Bir ahır için bu kadar külfete, masrafa ne gerek vardı?” diye sordum. “Kral sarayına yakın olduğu için, böyle olması gerekir” dediler. “Kraliçenin ahırını ise Nemçe sarayından daha mükelleftir. Hem burada dinlenmek için, bu kadar masrafa değer” diye ilâve ettiler. Bu bahçeye gelen sulara dahi o kadar masraflar yapmışlar ki, bütün suların geldiği yolları izledik. Büyük bir havuza sular birikiyor, oradan saray yakınında bir mahzene yöneltiliyordu. Mahzenin içine, 5 tane bakırdan, içine adam girecek büyüklükte künk yapmışlar; bunların içinden geçen sular havuza dolar ve havuzdan akararak, on saatlik uzaklıktaki yerleri sularmış. Bunun için de su yolları yapmışlar ve onları da bir araya toplayarak, koca bir nehir haline getirmişler. Bu acayip su kentini ve eşsiz çiçek tarlalarını görmeye değerdi doğrusu! Beş gün orada kalıp, etrafı görüp inceledikten sonra yine kendi sarayımıza döndük.

Kentin içinde de çok acayip ve garip binalar, saraylar ve bahçeler gördük ki, bunlar da Kral'a aitmiş. Bahçeyi birkaç büyük kısma bölmüşler, bunun bir kısmını hayvanlar için teşrihhane (ameliyathane) yapmışlar ve ne kadar kuş ve hayvan varsa bunların içlerini doldurmak suretiyle, asıllarına benzetmişler. Örneğin, büyük bir fili teşrih edip zincirleri ile bir yere bağlamışlar ki, insana görünce sanki gerçek bir fil ayakta duruyor hissini veriyordu. Hayvanın tüm iç organlarının birbirinden ayrılmaması için, demir tellerle bağlamışlar; seyrederken hepsi görünüyordu. Keza sinirlerinin, adale ve kemik olmayan iç organlarının balmumundan eşini yaparak yerlerine koymuşlar. Öğrenciler teşrih dersini orada görürlermiş. Damar ve sinirlerin gerçek renklerini de boyalarla belirtmişler. Burada gösterdikleri bakım ve hünere diyebilecek yoktu doğrusu! Sarayın bir bölümü öğrencilere ayrılmış, bir kısmını da medrese, yani ders görülecek yerler haline sokmuşlar. Birçok odalar, hücreler yaparak, ilâçları oralara koymuşlar. Keza doğada ne kadar maden, ağaç, tuz varsa hepsini bir araya getirerek, düzenli bir biçimde şişeler ve kutuların içinde raflara diz-

mişler. Bir bahçeye daha geldik ki, tıp kitaplarında ne kadar bitki varsa hepsini buraya toplamışlar. Acem ve Özbek ülkelerinde yetişen tüm bitkileri buraya getirip dikmişler. Öğrenciler bunların üzerinde ders görüyorlardı. Hint'te, Çin'de ve Yeni Dünya'da (Amerika) yetişen ne kadar çiçek varsa, hepsini burada gördük. Bunları burada görmeyenlere tarif ve tasvire imkân yoktur. Paris kentinin havası soğuk olduğundan, Yeni Dünya bitkilerinin burada yetişmesinin çok zor olacağı düşünülerek, limonluk gibi kışlık binalar yapmışlar ve bunların etrafını cam çerçeve ile kapatmışlar. Yerler tahta olup, aralarında oluklar bırakmışlar; kış şiddetli olduğu zaman, Yeni Dünya bitkilerinin istediği sıcaklığı alttan ocak yakarak ve zemini ısıtarak sağladıkları. Sıcaklık ılıman olsun diye de, limonluğun her tarafından bakır oluklar geçirmişler, sıcaklık onlarla her tarafa dağılmış. Böylece de, istedikleri Yeni Dünya bitkilerini bütün kış sakladıkları.

Bunun gibi birçok saray, kütüphane ve kilise seyrettik ki, saymakla bitmez. Halı dokumak için özel fabrikalar vardı ki, bunlar Kral'a aittir. Kral'ın iznini almadan kimse burada halı dokutamazmış; ancak, isteyen kimse yetkili nâzırdan izin alıp ve parasını verdikten sonra bunları satın alabilirmiş. Bu halılar o kadar değerli imiş ki, baha biçilmesine imkân yokmuş. Örneğin, işlemeli ve resimli halı 3-4 kese akçe edermiş; eğer klaptan veya sırma ile işlenirse, o zaman değeri daha da çok artarmış. Ne kadar dokunmuş hazır kilim varsa fabrikanın duvarına asmışlar; fabrika çok büyük olduğu için yüzlerce halı asılı idi. Hayran olduk. Öyle çiçekler işlemişler ki, baktıkça sanki asıllarını görüyor gibi oluyorduk. Hele üzerlerine resim işlenmiş halılar, insanı büsbütün şaşırtıyordu. Kilimlerde öylesine sanat harikaları yaratmışlar ki, kimisi insana hüzün, kimisi de yapılışına göre insana neşe veriyordu. Bunlar yazı ile anlatılacak şeyler değildir. Ayrıca halı tezgâhlarını da gördük. Yüzden fazla tezgâh olup buralarda 500-600 işçi çalışıyordu. Bazıları yapağı, bazıları ipek, bazıları da klaptanla sırma halılar dokuyorlardı. Her kilime işlenecek resimler, ayrıca bir kâğıt üzerine çizilmiş ve tezgâhın kenarına iliştilmişti. İşleyenler bunlara bakarak, aynını halılara yapıyorlardı.

Bir fabrikaya daha götürdüler bizi. Burası da Kral'a aitmiş. Ayna yapım eviydi. Aynaları nasıl yaptıklarını görmek istedik. İkiyüzü aşkın tezgâh vardı. Önce iki camı bir tahta alçı ile yapıştırıp ikisinin arasına özel bir kumu su ile döküp dört kişi bu maddeyi aynaya sürüyorlardı. İstenilen kıvama gelince, bu kez de diğer yüzüne aynı işlemi yapıyorlardı. Ondan sonra başka tezgâhlara koyarak, toprak sırçaya mahsus âletle cilâlıyor ve ayna haline getiriyorlardı. Bu şekilde yapılan sayısız aynalar gördük.

“Burada ne büyüklükte ayna yapmak mümkündür?” diye sorduk. Gördüğümüz aynaların en büyüğünün uzunluğu 104 parmak, eni 64 parmak. “Acaba bundan daha büyüğü yapılamaz mı?” diye sorduk. Her biri bir sofa büyüklüğünde aynalar yaparlarmış. Bizim hesabımıza göre, bir parmak bir zürra (36 cm) dir. Böylece değişik ölçülerde yapılmış yüzlerce ayna gördük.

Paris kenti hemen hemen İstanbul kenti kadar. Binalar 3,4,7 kat olarak yapılmış, binaların her katında bir aile oturmuş. Sokaklar çok kalabalık, çünkü burada kadınlar da her zaman sokağa çıkar, toplantılara giderlermiş. Erkek ve kadın karışık olup, bizdeki gibi “kaç-göç” yoktur. Dükkânlarda kadınlar kendi başlarına alış-veriş ederler. Bu kentin sokakları çok geniş olup kaldırım taşları ile döşenmiştir. Evlerin çoğu kârgir binalardır. Bunlar birbirlerine uygun şekilde yapıldığından, göze çok hoş görünür. Kentin ortasından Sen nehri akar. İçinde üç ada vardır. Gemi ile her iki kıyıyı görmek mümkündür. Velhâsıl, bu Paris kenti, diğer Hıristiyan ülkelerinin en gözde ve en güzel kentidir. Her bakımdan çok ünlü bir kenttir. Bu ülkenin her tarafı bir nakış gibi işlenmiş, tek karış boş yer bırakılmamıştır. Kral her yıl 135 milyon kuruş alır ki, bu bir milyon, iki bin kese eder, toplam olarak 275 bin kese eder. Büyük Kral’ın (şimdiki Kral’ın babası) zamanında, 20 yıl süre ile Nemçe ile İngiltere, Felemenk, İspanyol ve ne kadar yabancı ülke varsa Fransa bunların hepsiyle savaş yapmış ve daima galip gelmişti. Fransız ülkesi 500 burç ve surlarla çevrilmiş olup hisar ve kalelerinin tümü on bindir. 10 bin karyesi (köy) olup tüm nüfusu 50 milyondur. Ülke 10 küçük, 30 büyük eyalete ayrılmıştır. Her eyaleti bir paşa yönetir. Taht’a bağlı kentlerin her birinde de birer Bey o kenti yönetir. Bu beylerin verdiği kararları hiç kimse bozamaz ve o yörede onların kuralları geçerlidir. Kral hiç bir zaman bir bahane bulup da, onların mallarını gasbedemez, ellerinden alamaz, başkasına veremez, hazineye mal edemez. Bunlar öldükleri zaman, kendilerine ait menkul ve gayrimenkul varislerine teslim olunur. Kral’ın emri böyledir.

Kral’ı korumak için saray içinde kibar devlet adamlarından başka, 15 bin asker vardır. Fransız halkı çok iyi kalbli insanlardır. Özellikle, yabancılara karşı çok büyük izaz ve ikramda bulunurlar. Çok bilgili, akıllı, sanat ve bilgiye karşı çok meraklılardır. Tüm Fransız halkı çocuğundan büyüğüne, kentlisinden köylüsüne kadar okuma-yazma bilirler. Dünyada ne kadar bilim varsa, hepsini öğreten okulları vardır. İlâhiyat, mantık, matematik, usûl bilimi, yıldızlar ilmi, astronomi, velhâsıl tüm bilimleri ve sanatları öğrenmeye meraklılardır. Yaşamlarındaki ve savaşlarındaki düzenli-

lişe söz söylenemez. Savaş için hazırlandıklarında, her gün 3 sıra halinde dizilirler, Baş General birkaç subayı ile tüm askerleri yokladıktan sonra, birinci, ikinci ve üçüncü sıralar komutanlarının işaretlerini beklerler; onların işareti üzerine beş kez davul çalınır, o zaman askerler tüfeklerini ateşlerler. Sonra safların gerisine gelerek, tüfeklerini doldururlar. Döğüşleri böyle olur. Bir de tüfeklerine mızrak (harbe) takarlar ve onunla savaşır. Eğer düşman mızrak takmaya cesaret edemez korkarsa, onu derhal öldürürler. Barış zamanında da askerler âtlı, yani uyusuk kalmasın diye, daima savaş varmış gibi eğitilirler. Denizlerde de çok iyi bir düzen içinde savaşır. Tâ Hindistan'a varıncaya kadar, düzenli savaşları sayesinde, birçok kaleleri fethetmiş ve mâmur binalar yapmışlardır.

Fransa'da 15 bin kese akçeye sahip tüccarlar vardır. Tüccarları çok para kazanır, zevk ve safalarına da çok düşkündürler. Yollar üstünde, her çeşit yiyecek ve içecek satan dükkânları; herhangi bir konak yerine gelindiği zaman, içleri gayet iyi döşenmiş, konforlu hanları bulmak işten bile değildir. Yolcular buralarda kalarak hiçbir sıkıntı çekmezler. Hanlarda aşçılar ve hizmetkârlar bulunur. Yiyecekleri hazırlayıp istediğiniz an yanınıza getirirler. Bu bakımdan, hancılar yolcular için gerekli her şeyi bulundurlar.

Fransa'da gördüğümüz ve anlattıklarımızdan başka, seyri çok acayip ve garip olan şeyler de vardır. Yolculuğumuz süresince Ramazan olduğu için oruç tuttuk ve geceleri toplulukla beraber namaz kıldık. Burada güneş ışıması daha geç olduğundan, bizim saatlerimize göre 5.5 saat imsak (orucun bozulma saati) yapıyorduk. Ramazan ayında seyahat ettiğimiz için zaman kaybına uğruyorduk. Müneccimbaşları bize saat farklarını bildiriyorlardı.

Ramazan'ın 16. günü, Kral'a veda için bulduğumuz saraydaki divanhaneye geldik. Kral tahtında oturuyordu. Lala Mareşal baş tarafında, vasisi yanında, diğer vezirler de sağ ve sol taraflarına dizilmişlerdi. Bizi gördüğü zaman Kral ayağa kalktı, biz de yanına yaklaşıp vedaya geldiğimizi söyledik. Fransa'dan ne kadar hoşnut kaldığımızı da sözlerimize ekledik. Vasi, Kral'ın ağzından cevap vererek: "Sizin elçiliğiniz ile iki devlet arasında pekleşen dostluğun devam etmesini her zaman dileriz" dedi. Vasi ayrıca Kral'ın mektubunu Kral'a verdi; Kral da mektubu birinci vezirine, o da bize verdi. Biz de Divan Efendisine teslim ettik. Her zaman yapılan veda seremonisinden sonra evimize geldik. Vezirlerle de rütbe sırasına göre vedalaştık. Cumartesi günü de bayram yaptık.

Bu kentte Kral koca bir müneccimhane yaptırmış, en üst katına da bir rasathane inşa ettirmişti ki, bu büyük bir kule idi. Üç katlıydı ve alt katta sayısız binalar vardı. Yıldız bilimine ait pek çok âlet bulunuyordu. Büyük yemek tepsisi kadar mukaar (çukur) aynalar pertavsız olarak kullanılıyordu. Keza güzel sanatlara ait de sayısız âlet vardı. Yıldız bilimini bu âletler üzerinde çalışarak öğrenen öğrenciler vardı. Özellikle ay ve güneş tutulmasını bildiren bir âlet çok ilginçti. Birkaç yuvarlak üzerine rakamlar yazılmış, bunun üzerine güneş ve ay işaretlenmiş, daireler döndükçe saat akrebi gibi olan bir mil, ki bunun ucu akçe gibi yuvarlaktı, bazen güneşe ve bazen de aya doğru uzanıyordu. Aya uzandığı zaman, ya büsbütün ayı kapatıyor yahut da yarım kapatıyordu. O zaman ay tutulmasını şöyle hesaplıyorlardı: Filân ay, filân gecede, filân saatte ay tutulması olacaktır ve bu ay tutulması şu kadar saat sürecektir. Güneş tutulmasını da aynı şekilde hesaplıyorlardı. Keza yıldızları seyretmek için bir âlet, bir de dürbün yapmışlardı. Yer altına giden bir çukur kazmışlar. Bu kuyu tulumbası kadar olmuş, uzunluğu 50 zürradan fazlaydı. Dürbünü bir gemi sireni gibi diklemesine oturtmuşlar ve bu sirenin başına da konveks büyük bir tekerlek koymuşlar. Sonra bunu bir âlete bağlamışlar, âletin bir ucu, sağlam bir şekilde dürbüne bağlanmış, bir ucunu da kurşunla delerek, oraya ışık koymuşlar. Bir adam aygıtı sağa, sola, yukarı ve aşağı hareket ettiriyordu. Biz de bu dürbünle aya baktık. Ay o denli büyük gözüküyordu ki, âdeta bu koca dürbüne sığmıyordu. Ayı şöyle gördük: İçi süngerleşmiş bir somun ekmeği gibi idi. Sanki ortadan kessen, yumuşacık bir sünger parçası elde edilecekti. Pek çok çukur yerler vardı ve oraları gölgeli görünüyordu. Diğer tarafları ise beyaz ve berraktı.

Rasathaneyi de gördükten sonra, Perşembe günü vatana dönmek istedik. Kral'ın kethüdası ve yakın akrabası olan kişi, bizi çiftliğine dâvet etti. Ne kadar özür diledikse de kabul ettiremedik. Biz de mecbur olarak dâvete uyduk. Öğleden sonra çiftliğe giderek, bir gece çiftlikte kaldık. Ertesi sabah ava gidenler atlara bindiler. Biz de atlı bir arabayla arkalarından gittik. 200 kadar avcı vardı. Bir ormana girdik ki, yolları çok düzenli idi. Ağaçlar, iki taraflı makasla budanmış, bir şekil ormanı haline getirilmişti. Onlar av yaparken, biz de ormanı dolaştık. Ormanın bir kıyısında kuş evleri vardı. İçinde her türlü kuş bulunuyordu. Ayrıca, büyük sağlam kârgir evler yapmışlar ve bunların bahçelerini kefeslerle örtmüşlerdi. Buralarda da aslan, kaplan, ayı, kurt, tilki, karakulluk, maymun ve daha görmediğimiz bir çok hayvan vardı. Yeni Dünya'dan gelmiş öyle hayvanlar gördük ki, turnakları geyik gibi, gövdeleri sığır kadar büyük ve yünleri koyununki-

ne benziyordu. Gerdanları at gerdanı gibi uzun, kulakları ve duruşu at kulağı gibi, başı, ağzı ve burnu geyik gibi idi. Bir eve daha götürdüler bizi; burada da tavus ve papağanlar vardı. Hele iki papağan gördük ki, tavuk kadar büyüktü, ağızları insan ağızına benziyordu, kuyrukları iki karıştan fazlaydı, tümü nar çiçeği renginde olup karınlarında sarı noktalar vardı. Bizi görünce Fransız dili ile bağırışmaya başladılar. Daha acayip ve garip kuşlar gördük.

Akşama yakın saraya döndük, bizi divanhaneye aldılar. Divanhaneyi onbinden fazla mumla ışıklandırmışlardı, ortalık âdeta gündüze dönmüştü. Havuzun etrafına da mumlar dizmiş ve ışıklarını havuza vurdurmuşlardı. Bunları seyretmek insana ayrı bir zevk veriyordu. Birdenbire havuzun ortasından bir ışık kümesi yükseldi, üzerinde bir ay ve onun üzerinde de bir taç görüldü. Bunlar her ülkenin amblemini böyle gösterirlermiş. Bizim padişahımızın amblemi de “ay” olduğu için, onu göstermişler. Muazzam şenlikler yaptılar. İki saat bunları seyrettik. Ertesi günü, yani Şevval’in 9’uncu günü (6 Ağustos 1721) Paris’ten hareket ederek, vatan yoluna düştük. Yolumuz üzerinde binlerce kent, köy ve kasaba görerek, Zilkade’nin 14’üncü günü (8 Eylül 1721) bizim için hazırlanan iki büyük gemiye bindik. Zilhicce’nin 16’ncı günü (9 Ekim 1721) saltanat limanına girmek nasip oldu.”

